

HITÉLET A DÉLVIDÉKEN: A CSÚZAI ÉS A LASKÓI GYÜLEKEZET A PRESBITERI GYŰLÉSEK JEGYZŐKÖNYVEIBEN

LOVAŠ ELDINA

ABSTRACT

minutes of presbyterian councils represent a fundamental historical source on the members of reformed religious communities in certain area. This is also true in the case of the minutes of the presbyterian councils of Suza and Lug from the second half of the 19th century. The analysis of these records enables the insight in the characteristics of the local communities, namely the communities of Suza and Lug in the, so-called, the Triangle of Baranya, as well as the local system of social norms. The paper aims to give an overview and comparison of the prevailing social norms among the reformed population of these two villages.

BEVEZETÉS

A mai horvátországi Baranya területén lezajlott reformáció története és terjedése nem ismeretlen téma a magyar és horvát szakirodalomban. Egészen a 16. századig visszanyúlva Sztárai Mihály nevéhez fűződik, aki az új hit tanait először Laskón terjesztette, majd tevékenysége idővel kiterjedt Szlavóniára is.¹ A témakörben eddig megjelent publikációk beszámolnak – a reformáció története mellett – a Baranyai-háromszögben tevékenykedő reformátorok munkásságáról, illetve az oszmánok kiűzését követően a katolikusok és reformátusok között kialakuló

konfliktusokról is, amelyeket a római katolikus egyház hatalmának újbóli felvirágzása és a Habsburgok vallási politikája eredményezett elsősorban a 18. század folyamán.

A történelemtudományban egyre nagyobb teret nyerő történeti demográfia és társadalomtörténet hatásának köszönhetően az utóbbi években a történészek figyelme kiterjedt a horvátországi baranyai református népesség vizsgálatára is. Ezen kutatások alapját elsősorban az egyházi anyakönyvek képezik, melyek – a drávaszögi gyülekezetekre nézve – a 18. századtól maradtak fenn az utókorra.² A baranyai terület eklézsiáinak múltjára való pontosabb rálátást a különböző célokból keletkeztetett narratív források is elősegítik. A Drávaszög viszonylatában ezek közül a református vizitációs anyagok feljegyzései szolgálnak a legtöbb adattal.³ Ezen dokumentumokban előre megadott kérdéssor alapján kerülnek felsorolásra és leírásra a gyülekezetek legfontosabb múltbeli eseményei, mint pl. alapításuk éve vagy a templom felépítése/felújítása, valamint ezek által betekintést nyerhetünk a gyülekezetek igazgatásába és jövedelemforrásaikba is.⁴ Adatokkal szolgálnak a lelkipásztorok személyéről és tevékenységéről, segítőkéről, a jótékonyági szolgáltokról, a helyi iskoláról, annak rektoráról, illetve a gyülekezet tagjairól. Az utóbbiak segítségével lehetővé válik a lokális társadalmak történetének a vizsgálata is.

A gyülekezetek hitéletének megismeréséhez az említett vizitációs anyag mellett az eklézsiák presbiteri gyűléseinek jegyzőkönyvei szolgálnak a legtöbb adattal – erre épül a jelen tanulmány is. Ezek a feljegyzések nem előre megadott kérdéssorra válaszolnak, hanem a presbitérium elé terjesztett ügyeket tárgyalják az egyének és a közösség viszonylatában. Így egyrészt egy adott gyülekezet saját ügyeinek önreflexióját dokumentálják, másrészt pedig a presbitériumi határozatok révén egy adott közösségben megjelenő és érvényben lévő normarendszert mutatnak be, amely által megismerhetők a korszak református közösségeiben uralkodó, társadalmilag elfogadott viselkedési és cselekvési módok. Gazdag tartalmuknak köszönhetően rekonstruálhatóvá válnak az itt élők életkörülményei, feltérképezhető az úgynevezett *Lebenswelt*.⁵ A gyűlések határozatai által megvizsgálhatóak a közvetett (presbitérium határozatai) és a közvetlen normaadás (a megemlített személyek viselkedése és tevékenységei) módjai, melyek elsődleges célja a társadalmi normák betartásának a biztosítása volt.

A PRESBITERI GYŰLÉSEK JEGYZŐKÖNYVEI MINT FORRÁSANYAG

Ami a mai horvátországi Baranya református gyülekezeteinek presbiteri jegyzőkönyveit illeti, az eddigi kutatások azt mutatják, hogy két eklézsia forrásanyaga – a csúzai és a laskói – maradt fenn biztosan. Mindkét forrás a 19. század első felére datálható, egy olyan korszakra, amelyben több társadalmi, gazdasági és politikai

változás is érezte hatását. A csúzai presbiteri gyűlések jegyzőkönyveit tartalmazó kötetben a helyi presbitérium határozatai mellett egyházmegyei gyűlési végzések, szuperintendensi statútumok, püspöki és esperesi körlevelek is olvashatóak. A gyűlések feljegyzései a kötet 3. és 33. oldala között található, 1823 és 1861 között keletkeztek. Az említett időintervallum feljegyzései több egyházi személy által kerültek rögzítésre: 1823 és 1861 között Rác Péter lelképásztor, 1861-ben Rác Márk segédlelkész, majd Ács Gedeon lelkész jegyezte azokat.⁶ A forrás a csúzai református parókia levéltárában található.⁷

A csúzaitól eltérően a laskói presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei a helyi keresztelelési, halotti és házassági anyakönyv részét képezik.⁸ A presbitérium elé terjesztett ügyeket és a gyűlés határozatait a keresztelelési anyakönyv után kezdték el vezetni. A vizsgált forrás az anyakönyv 109. és 185. oldala között található. Az első bejegyzés 1804-ből származik. Ennek ellenére a presbitérium munkája csak 1821-től válik rendszeresen nyomon követhetővé, viszont a presbiterek elé terjesztett ügyek az 1865-ös évvel már le is zárulnak. A csúzai jegyzőkönyvekhez hasonlóan a laskóiakat is több egyházi személy vezette: 1821 és 1844 között Ách László lelképásztor, 1845 és 1846 között Ách Gedeon, mint segédlelkész, majd 1846 és 1848 között szintén ő, mint helybeli lelkész. Az 1849 és 1860 közötti jegyzőkönyvek írója ismeretlen, míg 1860 és 1865 között Dányi Gábor lelkész neve olvasható a bejegyzések után, amelyeket Kontra Sándor jegyző és Rác Péter prédikátorhelyettes neve követ.⁹ Az eredeti forrás ma az Eszéki Állami Levéltárban található, de a presbiteri jegyzőkönyvek feljegyzései megjelentek forráskiadványként is.¹⁰

A két gyülekezet jegyzőkönyveiben megfigyelhető jegyzetelési mód többnyire megegyezik: a feljegyzések általában pontos dátummal kezdődnek, amit a presbitérium elé terjesztett ügyek/gondok rövid leírása követ, majd a presbiterek által meghozott döntések/javaslatok olvashatók. A bejegyzések általában a presbiterek névsorával és a jegyzőkönyvet készítő nevével zárulnak. A laskóitól eltérően, a csúzai jegyzőkönyv nem minden esetben közli a presbitérium tagjainak névsorát. Mindkét forrás magyar nyelven íródott, viszont az egyházi tisztségek megnevezésénél általában a latint használták. A két gyülekezet jegyzőkönyveinek eltérő vezetése részben az 1817-es kánoni látogatások feljegyzésével magyarázható, amelyből kitűnik, hogy a laskói gyülekezet a presbiteri gyűlések határozatait már 1817-ben is feljegyezte, míg a csúzaira ez a gyakorlat nem volt jellemző: „A Presbyte Gyűlések vegzesei még nem jegyeztettek f[el]”.¹¹ A két forrás tartalma lehetővé teszi a csúzai és laskói gyülekezet bemutatását, míg a presbitériumok elé terjesztett ügyek segítségével körvonalazhatjuk azok feladatkörét, a presbiterek által meghozott döntések pedig rámutatnak az említett közösségekben uralkodó társadalmi normarendszerre.

A VIZSGÁLT TELEPÜLÉSEK: CSÚZA ÉS LASKÓ, VALAMINT NÉPESSÉGÜK AZ ÚJKORBAN

Csúza és Laskó a mai horvátországi Baranyában található.¹² Legkorábbi részlete-sebb leírásuk 1766-ból, majd 1785-ből származik.¹³ A 18. században és a 19. század első felében mindkét település a bellyei uradalomhoz tartozott, és mezőgazdasági munkálatokra alkalmas földterületen helyezkedtek el. Míg Laskó egészen síkvi-déki terület volt, addig Csúza egy részén dombok emelkedtek, amelyek a helybeli lakosság számára lehetővé tették a szőlőtermesztést.¹⁴ A legelők jelenléte mindkét településen biztosította az állattartást, a laskóiak pedig ki tudták használni a Duna közelségét is, így egy részük halászzattal is foglalkozott.¹⁵

A csúzai és a laskói közösséget a monoetnikusság, a monokonfesszionalitás és az autochon magyar ajkú lakosság jellemezte, amit a 18. és a 19. század első feléből származó források is igazolnak. A laskói népességre vonatkozó első adat 1695-ből való. A baranyai települések összeírása során 36, a területen élő háztartásfőt vettek jegyzékbe.¹⁶ A csúzai népességre vonatkozó első adat 1713-ból származik, amely szerint a településen 10 magyar család élt, míg Laskón ekkor 20.¹⁷ Feltételezhető, hogy a magyar ajkú lakosság bellyei uradalomra történő betelepődése – amely 1712 és 1724 között volt a legintenzívebb¹⁸ – hozzájárul az említett települések népesség-számának a növekedéséhez is. Ezt támasztják alá a század során az állami és egyházi szervek által készített összeírások is. Az első közülük egy 1738-ban készült katolikus kánoni látogatás feljegyzése.

Az említett püspöki látogatás során jegyzett adatok szerint Csúzáan összesen 73 fő élt (48 felnőtt és 25 gyermek), míg Laskón 130 lakost említenek (100 felnőttet és 30 gyermeket), azzal a kikötéssel, hogy mindkét településen kizárólag reformátusok élnek.¹⁹ A népesség felekezeti hovatartozására vonatkozó adatok nem meglepőek, hiszen a két település ekléziájának megalapítása a 16. századra vezethető vissza.²⁰ A következő három katolikus kánoni látogatás (1757, 1782, 1810) nem közöl pontos népességszámot, csak arról tudósít, hogy a két települést továbbra is reformátusok lakják. Az 1766-os Baranyára vonatkozó, az állami szervek által készített népességösszeírás kizárólag a háztartásfőket jegyezte. A forrás név szerint Csúzáan 71 háztartásfőt említ, míg Laskón 88-at.²¹ A két település lakosságára vonatkozó ismérvek a század során később is változatlanok maradtak. 1785-ben Laskón 788 magyar ajkú református hívő élt, Csúzáan pedig 715. Mindkét településen jellemzően kettő vagy annál több család élt egy fedél alatt.²² Az említett települések lakosság száma a századfordulón is növekedett. Az 1817-es évből származó református püspöki vizitáció feljegyzései Laskón 1135 református lelket említenek, Csúzáan pedig 815-öt.²³

Az 1824-ben keltezett bellyei uradalmi összeírás Laskót „*magyar faluként*” említi; a feljegyzések alapján 1152 lelket számlált ekkor a település, mely lakók 193 házban éltek. Ez évben Csúzán összesen 159 házban 994 fő élt, és mindegyikük helvét hitvallású volt, tehát a két település népességszáma a 19. század első negyedében közel kiegyenlítődött.²⁴ Ha az állami szervek által készült 1824. évi adatokat összehasonlítjuk az 1829-es katolikus kánoni látogatások feljegyzéseivel, akkor szembetűnik, hogy az említett vizitáció kisebb lélekszámról tanúskodik: Csúzán mindössze 555 reformátust említ, míg Laskón 1129-et.²⁵ Ebből az a következtetés vonható le, hogy az állami szervek által készített összeírás minden magyar ajkú lakost reformátusként említ, és nem vette figyelembe a településen csekély számban jelen lévő magyar ajkú katolikusokat.

A PRESBITÉRIUM ÉS FELADATKÖRE

A presbitériumot, amely a forrásokban és a szakirodalomban consistoriumként, egyháztanácsként és egyházi elöljáróságként is megjelenik, a Magyar néprajzi lexikon „*a protestáns egyházközösség lelkészeiből és világi képviselőiből álló vezető testületeként*” definiálja.²⁶ Az egyházi elöljáróságba való bekerülés módját, tehát a presbiterek megválasztását a csúzai eklézsia 1817-es vizitációja ismerteti: „*annak választása a Prédikátor és a Presbyterek megegyezése által megyen véghez a Consistoriumban, a mely főképpen az ilyen Presbyternek választásában, nézi annak keresztényi jó tulajdonságait, igazságos szerető szívét, mértékletességét, buzgóságát, mellesleg pedig, hogy a nép előtt tekintete legyen: egy két pillanatot vet annak világi birtokaira is. Az ilyen Presbyter hivataljának igaz Lelki esmerettel leendő fojtatására a Templomban a Nép előtt eskedtetik fel*”.²⁷ A csúzai jegyzőkönyvek feljegyzései szerint új egyházi elöljárók választására a régiek elhalálózása okán kerülhetett sor; ezt egy 1832. december 16-án keletkezett feljegyzés is igazolja: „*(...) öszve gyűlvén az Eklézsiái Tanács, és szóba jövéen, hogy több Presbyterek halála által a Presbyteri Kar számában megfogyatkozván ujjaknak választása szükséges volna*”. Az új elöljárók megválasztása a helyben szolgáló lelkipásztor és a presbitérium rendes tagjainak a feladata volt.²⁸ Minden új elöljáró megválasztását az eskütétel követte, amelyre a gyülekezet tagjai előtt került sor vasárnap a templomban.²⁹ A presbiterek száma eklézsiánként eltért, amiről szintén az 1817-es vizitáció feljegyzése tanúskodik. A vizitáció szerint akkor a csúzai tíz tagból állt, a laskói pedig tizenkettőből,³⁰ viszont a jegyzőkönyvek más gyakorlatot mutatnak. Ez arra utalhat, hogy időközben a presbiterek száma megnövekedett. Erre jó példát találunk a csúzai jegyzőkönyvben: pl. egy 1829. június 14-én kelt bejegyzése után tizenkét esküdt neve szerepel, a gondnok és a lelkipásztor neve nélkül,³¹ míg Laskó esetében a presbiterek száma csökkenőben volt, amit egy 1828. január 1-jei bejegyzés is igazol, ahol mindössze hat elöljáró nevét jegyezték fel.³²

Az egyházi elöljáróság szükség szerint ülésezett. A gyűlések helyszíne minden esetben a lelkipásztor háza, tehát a parókia volt, az összejövetelre pedig általában vasárnap került sor.³³ A református vizitációs anyag röviden ismerteti a presbiteri gyűlések menetét a csúzai elöljáróság példáján: „A Presbyterium a Czégeres bűnbe esőt, vagy bűnöst, a Predikator előülése alatt, maga előbe hívattya, érezteti velle a tévedését, annak szégyent, és gyalázatot szerző vóltát, és ha L[elki]. esmeretbeli ösztönöztetésére közönséges Poenitentiat kívánja /: de a melly ritka dolog, tőlle meg nem tagadja :/; ha pedig nem: a Domestica Poenitentiat, a Presbyterek jelenletekben velle Suneáltattya, és minekutanna buneriről vallást tett, azoknak szeretetekbe ajánlja, kegyes jó intések s. jora való serkentések mellett el ereszti. A külső Isteni tiszteletet nem gyakorlókkal így cselekszik: azt maganoson a Predikator magához hívattya; a vallas erejét és hasznát azzal érezteti, nem különben a vallástalanságok szomorú következéseit; ha erre nem engedelmeskedik: /: a melly ritkán szokott meg történni a Presbyteriumba hívattya, nogattya a Presbyterek előtt, s. a tartozó kötelességére fenytéssel is kötelezi.”³⁴

A források alapján, a csúzai és a laskói elöljáróság feladatkörébe a következő feladatok tartoztak:

1. A gyülekezet pénzügyeinek átlátható kezelése; bevételek és kiadások vezetése, az eklézsia számadásának az elkészítése; a presbitériumnak való beszámolót a gondnok (kurátor) készítette el.
2. Az egyházi tisztségviselők, és a lelkipásztor munkáját segítő személyek fizettségének a meghatározása.
3. A megüresedett elöljárói tisztségek betöltésére javasolt személyek megválasztása.
4. A templomépület és a parókia, illetve a hozzá tartozó épületek tatarozása.
5. A helyi iskola kérdésköre, a tanítók biztosítása.
6. A társadalmon belül uralkodó társadalmi normák betartásának biztosítása (házassági és családi ügyek, templomkerülés, rendbontás, közrend megsértése, család stb.).

A CSÚZAI GYŰLEKEZET A PRESBITÉRIUM JEGYZŐKÖNYVEIBEN

A presbiteri gyűlések jegyzőkönyveinek feljegyzései két szinten elemezhetők. Egyrészt az elöljáróság elé terjesztett ügyekből kirajzolódnak azok a problémák, amelyekkel a csúzai gyülekezet tagjai küzdöttek, és gondjuk megoldása reményében a presbiteri gyűléshez fordultak tanácsért/segítségért, ha a viszályban lévő felek egymás között nem tudtak dűlőre jutni. Másrészt a presbiterek határozatai normamegtartó jelleggel bírtak, és rámutattak a lokális társadalomban elfogadott viselkedési normákra, céljuk pedig a nem kívánatos elemek (deviáns viselkedésmód) szankcionálása volt, mely szankciókat racionális, jól átgondolt döntéshozatal után léptették érvénybe.

Az előjáróság minden döntéshozatalát az érintett felek meghallgatása előzte meg. Ennek célja az esetleges rágalmak elkerülése és a valóságnak megfelelő tények feltárása volt. A határozatok többsége figyelmeztetésként és javaslo jelleggel született a viszályban lévő felek mielőbbi megbékélését elősegítendő, és csak szükség esetén szankcionáltak. A szankciók elsősorban az érintett felek „megfélemlítésére” szolgáltak. Ide sorolható Dávid Sándor és Hangya Judit ügye, akik, bár házastársak voltak, 1833. augusztus 14. és 1835. december 26. között külön éltek, és a presbitérium úgy szerette volna őket rábírnai az újbóli együttélésre, hogy szankcióval fenyegette őket, amelyben kimondta, *„hogy ha 15 napok alatt, előbbi házassági életek folytatására és együtt lakásra vissza nem térnek (...) a Tek[inte]tes Fő Bíró Urnak be fognak jelenteni”*.³⁵

A presbiterek és a különböző feladatokat ellátó személyek (bíró, kurátor, harangozó, iskolaigazgató stb.) megválasztásából kirajzolódnak azok az erények, amelyek gyakorlását és megtartását a csúzai gyülekezet – a presbitériummal az élen – fontosnak tartotta a lokális társadalomban. Ezek közül a példamutatás, a szorgalom, az önzetlenség, a hitélet megtartása kiemelkedő szereppel bírt. Arról, hogy ezeket a tulajdonságokat a presbitérium is fontosnak tartotta és kiemelte, legjobban az általa a helyi iskolát elhagyó tanároknak kiállított bizonyítványok tanúskodnak. Rác Pál iskolatanítóról a következőket jegyezték fel: *„(...) lángoló kebellet kezdvin meg, s folytatván hivatalat (...) fáradhatatlan buzgalma, feddhetetlen jelleme – s a tanításban kitüntetett páratlan ritka ügyessége őt tanítói pályán a legjelesebb tanítók sorába emelē”*.³⁶ A presbitereknek magatartásukkal is példát kellett mutatniuk a gyülekezet tagjainak. Így például, ha egy presbiterről kiderült, hogy méltatlan a funkció betöltésére, utólag kirekesztették. Erre a sorsra jutott Hangya János is 1835-ben, aki *„árulkodásával a Helység java körül tett hűségtelenségével, sőt nyívan bebizonyított lopásával magát az egész helység előtt annyira gyűlöletessé lett, hogy ha a Presbyteriumban megmaradna, a népnek erőszakos bánásaitól lehetne tartani”*.³⁷ Hasonló vétkek miatt váltották le az 1833-ban harangozónak megválasztott Nemes Jánost is, aki *„engedetlensége, kötelességében való el nem járása, esztelen sértegető beszédei (...), hazugságai és tolvajsága miatt”* távozott.³⁸

A legtöbb, a presbitérium elé terjesztett ügy valamilyen a házastársak között kialakult vita vagy összeférhetetlenség volt, amelyet megcsalás, a házastársak viselkedése/jelleme, illetve a többi háznép (általában az após, anyós) által okozott sérelmek, bántalmazások váltottak ki. A presbitérium által hozott döntésekből kitűnik, hogy a presbiterek legfőbb célja a házasság fennmaradása, a házaspár megbékítése és az esetleges válások elkerülése volt. Ilyen eseteknél az előjárók inkább a feleséget dorgálták meg. Bálint Ferencz az előjárók előtt panaszt tett felesége, Dávid Julianna ellen, akiről úgy vélte, hogy házasságtörést követett el Fábíán Jánossal, továbbá azt gondolta, hogy az asszony kicsapongó viselkedését szülei sem ítélik el. Mivel apósa

házában élt, arra kérte a presbitereket, hogy engedjék meg neki, hogy feleségét Karancsra vigye, hogy ott jó útra terelje, amit az elöljárók meg is engedtek, Julianának pedig megparancsolták, hogy mindenben kövesse férjét.³⁹ Hasonló döntés született Jozan János és Egyed András lánya, Eszter ügyében is, ahol a presbitérium szintén a feleséget dorgálta meg, és úgy vélte, hogy az asszony helytelen viselkedése és engedetlensége szülei szabad nevelésének a következménye, és férjének való engedelmségre kötelezte őt.⁴⁰ A helyi gyülekezet a nők hűtlenségét sokkal nagyobb büntetéssel sújtotta, mint a férfiakét, amit K. Ádám István és Bakó Katalin ügye is igazol. Nyilvános hűtlenségben tetten érték az asszonyt Fábri Györggyel, ezért a presbiterek a nőt testi büntetésre ítélték, amit férje, István végül nem engedélyezett.⁴¹ Míg Csicska János és Balog Anna esete arról tanúskodik, hogy a férj kicsapongó élete és egy fiatal nővel való gyanús társalgása miatt az asszony arra kéri az elöljárókat, hogy dorgálják meg a férjét.⁴² Suba Erzsébet azért hagyta el férje házáat, mert apósa kegyetlenkedett vele, és amikor az asszonyt szembesítették férje háza népével, a presbitérium úgy vélte, hogy „saját nyelve veri meg”, és kötelezte a nőt a férjével való együttélésre.⁴³ Pasza János azért fordult a presbitériumhoz, mert nem tudott együtt élni feleségével, az alkoholista Kerekes Marival, aki „*részegesítő italok által magát (...) lealjasítja*”.⁴⁴ Az elöljárók az ő esetükben is az együttélést szorgalmazták, de a férjnek azt tanácsolták, hogy forduljon a helység bírójához, ha felesége nem tanúsít másfajta magatartást.

Egyes esetekben a presbiterek azért kötelezték együttélésre a külön élő feleket, hogy példájukkal ne hathassanak a gyülekezet többi tagjára. Így például K. Hangya Istvánnak és Balaskó Susannának meghagyták a közös fedél alatt élest, „*hogy példájuk ezen Csuzai Ekklara nézve veszedelmes befolyása ne legyen*”.⁴⁵ A feljegyzések olyan ügyekről is tanúskodnak, amikor az elöljárók nem tudtak döntést hozni, így a házastársaknak azt javasolták, hogy ügyük megoldása érdekében forduljanak a Polgári Törvényszékhez. Ilyen Gyarmati István és Kis Eszter esete, ahol a feleség házasságtörést követett el a nő Kovács Mihállyal, és gyermeke fogant tőle. Az asszony, annak ellenére, hogy a törvénytelen gyermekét férje után Istvánnak nevezte el, nyilvánosan bevallotta, hogy az házasságon kívül fogant, és Mihálytól származik, aki viszont nem ismerte el az apaságot. Mivel Istvánnak már több közös gyermeke volt Eszterrel, nem szeretett volna tőle elválni, hanem arra kérte a presbitériumot, hogy a törvénytelen gyermeket adják át az apának, ő maga pedig feleségével továbbra is házaseletet élhessen. A presbitérium az ügy összetettségére való tekintettel úgy határozott, hogy az érintettek e kérdésben forduljanak az állami szervekhez.⁴⁶

A házassági ügyek mellett az elöljárók fontosnak tartották a családon belül felmerülő, az esetek többségében a gyermekek és szülei között megjelenő viták megoldását is. Ilyen esetekben a gyermekeket a szülők megbecsülésére készítették.

Tiltakoztak továbbá azon rendbontások ellen, amelyet általában a fiatalok követtek el a lakodalmak során „szünet nélküli puskázás által”,⁴⁷ amivel megzavarták az alvók nyugalma. Fontosnak tartották az eklézsia tartozásainak a visszafizetését is. Az adósokat e célból a presbitérium elé hívták, és megígértették velük adósságuk megadását. A presbiterek szívügyüknek tekintették az iskolatanítók biztosítását, a parókia és az udvarban lévő épületek jó állapotának a megtartását is.

A LASKÓI GYÜLEKEZET A PRESBITÉRIUM JEGYZŐKÖNYVEIBEN

A laskói presbiteri jegyzőkönyvek, a csúzaiakhoz hasonlóan, két szinten elemezhetőek. Egyrészt általuk megismerhetőek a helyi gyülekezet tagjainak problémái, amelyeket az egyházi elöljárók tanácsai által kívántak megoldani, másrészt pedig a presbitériumi határozatok által ismertté válik a laskói közösség normarendszere, illetve az intelmek által azok a viselkedésmódok, amelyeket a helyi közösség – a presbitériummal az élen – elfogadhatatlannak tartott. Az ügyek felülvizsgálata és a bennük érintett felek meghallgatásának gyakorlata azonos volt a csúzai presbitériumával.

A csúzai jegyzőkönyvektől eltérően a laskóiak több figyelmet szentelnek a helyi pénzügyek transzparens vezetésének, amelyről a kurátorok rendszeres számadása tanúskodik a feljegyzésekben. Ezeket rendszeresen ellenőrizték, és ha hibátlanok voltak, a gondnokot dicséretben részesítették, amit Valkai János esete igazol.⁴⁸ A jegyzőkönyvekben hangsúlyosabban vannak jelen az egyházi elöljárók és a többi, egyházi tisztséget viselő személy erényeire vonatkozó feljegyzések is. Ezt igazolja Lénárt István gondnok példája is, akinek „két év folytában nagy szorgalommal viselt gondviselőségéért érdeme szerint dicséret és köszönet mondatott s az egyház melletti fáradhatatlan igyekezete e jegyzőkönyvben föl iratik emlékezet okáért”.⁴⁹

A laskói presbitériumnak szintén a házastársak megbékítése volt az egyik fő feladata. Minden olyan esetben, amikor a házastársak megbékélése lehetséges volt, az elöljárók úgy határoztak, hogy a feleket együttélésre ösztönzik. Az esetek többségében az elöljárók által meghozott intelmek inkább a feleségekre vonatkoztak, akiket szófogadásra készítettek. Viszont a jegyzőkönyvben vannak olyan ügyek is, amelyek a felek összeférhetetlenségéről tanúskodnak. Ide sorolható Vég Márton és Pápa Éva esete. A férj a feljegyzések szerint irtózott feleségétől, és tagadta, hogy az közös gyermeküket hordaná. Márton szülei sem kívánták visszafogadni menyüket, míg Éva elhatározta, hogy nem hagyja el atyai házáat, ahova a férjével való konfliktus után visszament. Ezért a presbitérium úgy döntött, hogy a világi törvényszék elé küldi őket.⁵⁰ Hasonló sikertelen megbékélést tanúsít Kóczé János és Borhi Susánna esete is, ahol a férj az epilepsziában szenvedő feleségét visszavitte annak családjához, és csak úgy volt hajlandó visszafogadni őt, ha az kigyógyul betegségéből.⁵¹

A helyi közösségben nem volt ismeretlen jelenség a családi erőszak sem, némelykor a férj brutális bánásmódot tanúsított a feleség iránt. Egyes esetekben a családapák panasztettek be vejüket a presbitériumnál, ahogy Borhi Miklós is tette, hogy megvédje Éva lányát annak férje, János bántalmazásaitól.⁵² Kis Mátyás is bántalmazta feleségét, Korsós Évát, akin „*ok nélkül gyilkossággal határos kegyetlenséget követett el*”. Ennek ellenére a házastársak együtt maradtak, mert a férj megígérte, hogy „*szelídebben fog bánni*” vele.⁵³

A nem kívánatos viselkedésmódok között szerepelt a kocsmába járás és a templomkerülés is, amiért az elöljárók Tolnai Andrászt megdorgálták, és jobb magatartásra utasították.⁵⁴ A templomkerülés problémáját a presbitérium úgy gondolta orvosolni, hogy névjegyzéket készített a templomba nem járó hívekről, és azzal fenyegette őket, hogy az elöljárók elé lesznek hívatva, „*ha magukat nem jobbítják*”.⁵⁵ Elítélendő volt a rendbontás is, amely általában a fiatalok magatartását jellemezte. A hangos éjszakai éneklés tilalmát a templomban is kihírdették, ugyanis az elöljárók véleménye szerint az „*illy fajta gajdolás, kántálás, (...) csúfos szokás*”.⁵⁶

A gyülekezet életében fontos szerepet játszott az egyházi javak megőrzése, a templomépület fenntartása, a lelkész és a segédek fizetésének a biztosítása. A presbitérium fontosnak tartotta a gyermekek iskoláztatását: a feljegyzésekből látszik, hogy arra biztatták a szülőket, hogy járassák iskolába a gyermekeiket.⁵⁷ Gondoskodtak a helyi iskolában dolgozó tanítók utánpótlásáról is. A presbitérium a gyülekezet egyes tagjainak kölcsönöket is adott, az adósokról pedig rendszeresen vezetett jegyzéket.

ÖSSZEZÉS

A csúzai és a laskói református eklézsia presbiteri jegyzőkönyveinek elemzése rámutatott arra, hogy a két település gyülekezetében azonos normarendszerek uralkodtak a 19. század első felében. A feljegyzések jól tükrözik az említett két baranyai közösség társadalmában jelen lévő értékrendszert is, amelynek alapfeltevétele az erények megtartása és gyakorlása volt. A helyi közösségekben kiemelkedő szerepe volt a családnak, mint a közösség nukleuszának, amit a házastársak együttélése és a köztük megjelenő viszályok orvoslása biztosított, többnyire a presbitérium segítségével. Kiemelkedő szerepe volt a hitélet megtartásának és gyakorlásának is, illetve a felmenők felé tanúsított tisztelettartásnak. Az elöljárók határozataiból kitűnik, hogy a közösség nem tűrte a deviáns viselkedésmódot, viszont, ha megjelent, intelmek és szankciók révén igyekeztek orvosolni. Jelen kutatást nem tartom lezártnak, mert egy esetleges újabb jegyzőkönyv előkerülésével tovább bővíthetők a mai horvátországi Baranya területén lévő református gyülekezetekről szerzett ismereteink.

JEGYZETEK

- 1 Többek között lásd: Jambrek, Stanko: *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj*. Zagreb, 2013.; Andrić, Stanko: *A Protestant Letter and its Catholic Interpreters: Michael Starinuš's Pastoral Report from 1551 and its Echo in Croatian Historiography*. In: Blažević, Elena – Jambrek, Stanko – Štefanec, Nataša (szerk.): *The Reformation in the Croatian Historical Lands: Research results, Challenges, Perspectives*. Zagreb, 2015. 109–120.; Lábady Károly: *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában*. Eszék, 2012.; Milić, Jasmin: *Povijest Reformirane Crkve u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na reformiranu župu Tordinci 1862. – 1952*. Osijek, 2014.; Varga Szabolcs: *Reformáció a Dél-Dunántúlon a 16. században*. In: Ittész Gábor (szerk.): *Viszály és együttélés*. Budapest, 2017.; Varga Szabolcs: *The Process of the Reformation in the Trans-Drava Area of the Diocese of Pécs since the 16th Century*. In: Blažević, Elena – Jambrek, Stanko – Štefanec, Nataša (szerk.): *The Reformation in the Croatian Historical Lands: Research Results, Challenges, Perspectives*. Zagreb, 2015. 231–250.
- 2 A horvátországi reformtátus anyakönyvek aladatai alapján eddig két monográfiai íródott. A baranyai gyülekezetekre vonatkozó adatokat lásd: Božić Bogović, Dubravka – Lovaš, Eldina: *Stanovništvo reformirane vjeroispovijesti u južnoj Baranji 1750. – 1850*. Slavonski Brod – Osijek, 2019. (a továbbiakban: Božić Bogović – Lovaš 2019), míg a szlavóniakra vonatkozókat lásd: Njari, Denis: *Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831*. *Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale prema popisima stanovništva i crkvenim maticama*. Slavonski Brod, 2018.
- 3 A református lakosságról, elsősorban a gyülekezet híveinek a számáról, illetve az egy településen élő katolikusok és reformátusok együttéléséről és a felekezet tagjai közti viszonyról adatokkal a katolikus kánoni látogatások feljegyzései is. A mai horvátországi Baranya katolikus vizitációs anyagát Sršan, Stjepan tette közzé. Lásd: Sršan, Stjepan (szerk.): *Kanonske vizitacije. Baranja (1729. – 1810.)*. I. kötet. Osijek, 2003. (a továbbiakban: Sršan 2003); Sršan, Stjepan (szerk.): *Kanonske vizitacije. Baranja (1829. – 1845)*. II. kötet. Osijek, 2004. (a továbbiakban: Sršan 2004). A baranyai katolikus plébániák vizitációs anyagát lásd még: Gözsy Zoltán (szerk.): *Visitatio Parochiarum Dioecesis Quinqueclesiensis 1753 – 1757*. (Seria Historiae Diocesis Quinqueclesiensis XIV.). Pécs, 2016.
- 4 A baranyai református ekléziára vonatkozó kánoni látogatások anyaga is megjelent forráskiadványként. Lásd: Keresztes Dániel – Hamarkay Ede (szerk.): *„A bizalom pecsétje alatt”, Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori dokumentumok*. I. kötet. Erdőkertes, 2004. (a továbbiakban: Keresztes – Hamarkay 2004); Keresztes Dániel – Hamarkay Ede (szerk.): *„A bizalom pecsétje alatt”, Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori dokumentumok*. II. kötet. Erdőkertes, 2004.
- 5 Erről lásd: Krauss, Karl-Peter: *Von der Normverletzung zur Norm? Zur Annäherung an alltägliche Lebenswelten im Königreich Ungarn vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts: Akteure und Instanzen*. In: Krauss, Karl-Peter: *Normsetzung und Normverletzung. Alltägliche Lebenswelten im Königreich Ungarn vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart, 2014. 7–27.
- 6 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861)*. 3–33.
- 7 Ezúton köszönetet szeretnék mondani Varga György tiszteletesnek, aki betekintést nyújtott a forrásba.
- 8 Eszéki Állami Levéltár, Anyakönyvi gyűjtemény, Születési, halotti és házassági anyakönyv (reformátusok) 1759–1817. (Jelzet: HR-DAOS-500.74.3.1; knj. br. 640).
- 9 Lovaš Eldina (a forrást közreadta és a bevezető tanulmányt írta): *A laskói presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei 1804 és 1865 között/Zapisnici prezbiterskih vijeća Luga između 1804. i 1865. godine*. Erdőkertes–Eszék, 2018. 13–14. (a továbbiakban: Lovaš 2018)
- 10 Lovaš 2018.
- 11 Keresztes – Hamarkay 2004. 119., 179.
- 12 Csúza horvátul Suza. Laskó horvátul Lug. Mindkét település Eszék-Baranya megyében található.
- 13 Sršan, Stjepan (szerk.): *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*. Osijek, 2002. 53–54., 62–63. (a továbbiakban: Sršan 2002); Sršan, Stjepan: *Baranja 1785*. Osijek, 1999. 63–70, 155–160. (a továbbiakban: Sršan 1999)
- 14 Sršan 1999. 63., 155.
- 15 Uo.

- 16 Mažuran, Ive: *Popis Darde i nekijh naselja u Baranji 1695. odnosno 1698.* Glasnik arhiva Slavonije i Baranje. 1, Osijek, 1999. 26–27.
- 17 Tímár György: *Demografska povijest Baranje do 1910.* In: Čalić, Dušan (szerk.): *Zbornik radova Tri stoljeća „Belja“.* Zagreb–Osijek, 1986. 46.
- 18 Uo.
- 19 Sršan 2003. 49., 59.
- 20 Božić Bogović– Lovaš 2019. 18.
- 21 Sršan 2002. 53–54., 62–63.
- 22 Sršan 1999., 63., 65., 155-156.
- 23 Keresztes – Hamarkay 2004. 176., 118.
- 24 Sršan 2002. 111., 114.
- 25 Sršan 2004. 101., 9.
- 26 Kósa László: *Prsebitérium.* In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon 4. kötet N–Szé,* Budapest, 1981. 269.
- 27 Keresztes – Hamarkay 2004. 178.
- 28 Keresztes – Hamarkay 2004. 119.
- 29 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861),* 9.
- 30 Keresztes – Hamarkay 2004. 178., 119.
- 31 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861),* 7.
- 32 Lovaš 2018. 60.
- 33 Keresztes – Hamarkay 2004. 178.
- 34 Uo.
- 35 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 11.
- 36 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 19.
- 37 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 11.
- 38 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 11.
- 39 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 10.
- 40 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 14.
- 41 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 15.
- 42 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 24.
- 43 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 24.
- 44 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 29.
- 45 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 11.
- 46 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 7.
- 47 Csúza: *Presbiteri gyűlések határozatai (1823–1861).* 32.
- 48 Lovaš 2018. 45.
- 49 Lovaš 2018. 80.
- 50 Lovaš 2018. 53.
- 51 Lovaš 2018. 60–61.
- 52 Uo.
- 53 Lovaš 2018. 85.
- 54 Lovaš 2018. 46.
- 55 Lovaš 2018. 47.
- 56 Lovaš 2018. 51.
- 57 Lovaš 2018. 69.